

*А. С. Криклій,
д. е. н., професор
М. О. Боровікова,
кафедра фінансів, грошового обігу та кредиту економічного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

БАНКІВСЬКИЙ КАПІТАЛ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

У статті досліджено соціально-економічну сутність, взаємозв'язок і порядок формування складових банківського капіталу та запропонована їх класифікація.

Проблема визначення соціально-економічної сутності і складових банківського капіталу та їх взаємозв'язку є одною з найважливіших в банківській теорії та практиці та використовується при оцінці рівня капіталізації банківської системи, регулюванні її діяльності з боку держави. За останні роки інтерес до досліджень у даному напрямку зріс як в Україні, так і за кордоном.

Так, тільки за останні роки дослідженнями різнобічних аспектів у цій сфері займалися наступні вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: Алексеєнко М.Д., Бланк І.А., Васильченко З.М., Жуков Є.Ф., Луців Б.Л., Лютий І.О., Міщенко В.І., Муричев А.В., Примостка Л.О., Раєвський К.Є., Ричаківська В.І., Шаповалов А.В. та інші.

Але незважаючи на це, ця тема все ще недостатньо висвітлена, оскільки до цього часу відсутні комплексні дослідження методологічних, методичних та організаційних питань формування банківського капіталу та взаємозв'язку між його складовими, а саме: регулятивного, балансового, основного та додаткового капіталів, капіталів 1-го, 2-го та 3-го рівнів, статутного капіталу, субординованого боргу та інших понять, які доволі широко увійшли до понятійного апарату економічних та суспільних наук.

Капітал банків має досить складну структуру, основними компонентами якого є: регулятивний капітал, балансовий капітал, статутний капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток та різні фонди і резерви, які створюються банками у процесі банківської діяльності, згідно з чинним законодавством країни, та інші поняття.

Розглянемо спочатку сутність та взаємозв'язок між такими поняттями, як регулятивний та балансовий капітал, які в теорії та на практиці доволі часто ототожнюються один з одним.

Балансовий капітал — це фактичне кількісне значення його суми, відображене у відповідних статтях балансу банку при здійсненні бухгалтерського обліку на певний період. Балансовий капітал відрізняється від регулятивного, перш за все, методом обчислення. Показ-

ник балансового капіталу, який визначають бухгалтерським методом, а саме, простим вирахуванням всіх активів банку від всіх зобов'язань банку, тобто джерел формування банківського капіталу, тобто це фактичне кількісне значення суми в статтях балансу при здійсненні бухгалтерського обліку банківського капіталу на певний період:

$$A = Z + K,$$

де А — активи; Z — зобов'язання; К — капітал банку,

$$\text{звідки: } K = A - Z.$$

Недоліком оцінювання банківського капіталу за балансовою вартістю є те, що з часом дійсна вартість може значно відхилитися від первісної балансової вартості, що призводить до неадекватної оцінки банківського капіталу.

Регулятивний капітал — це капітал банку, скорегований відповідно до вимог регулюючих органів щодо достатності банківського капіталу, який визначає якість та стабільність банківської установи. На регулятивний капітал впливають не тільки кількісні показники, але й зважені якісні коефіцієнти, які характеризують загальний рівень ризику кредитного портфелю, його структуру та якість. На сьогоднішній час регулятивний капітал банку обчислюється за формулою:

$$PK = OK + DK - B,$$

де PK — регулятивний капітал банку; OK — основний капітал банку; DK — додатковий капітал банку; B — відвернення.

Різниця між балансовим та регулятивним капіталом може коливатися залежно від поліпшення чи погіршення діяльності банку в цілому, зменшення чи збільшення ризикових операцій банку та інших обставин. Отже, чим ближче один до одного показники балансового та регулятивного капіталів, тим кращою та збалансованою є структура портфелю активів банку та тим стабільнішим є банк в цілому.

Регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням яко-

го є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, з метою забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків. Також регулятивний капітал є базовою категорією при обчисленні Національним банком економічних нормативів діяльності банків та є інструментом прямого впливу з боку державних регулюючих органів на стан банківської установи та банківської системи в цілому.

Закон України "Про банки і банківську діяльність" дає наступне визначення регулятивного капіталу: "Капітал регулятивний (власні кошти) — складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України" [5].

На наш погляд, таке визначення регулятивного капіталу має декілька недоліків. Перш за все, не простежується ні сама сутність, ні призначення категорії "регулятивний капітал" в цілому. Регулятивний капітал розраховується з метою відображення реального стану банківської установи та визначає рівень стійкості і надійності комерційного банку, якість формування збалансованої структури активів та пасивів банку, а також ефективність діяльності банківської установи загалом. Впливаючи на алгоритм обчислення регулятивного капіталу, органи банківського нагляду здатні коректувати цілі та інтереси кожної окремої банківської установи до цілей та інтересів влади щодо всебічного повноцінного розвитку та стабільності банківської системи, фінансового ринку та всієї економіки держави.

Отже, з огляду на вищезазначені зауваження, з нашої точки зору, найбільш вичерпним буде наступне визначення регулятивного капіталу: "регулятивний капітал" — це капітал банку (основний та додатковий), скомп'юований відповідно до вимог регулюючих органів, що визначають поточний рівень якості та ризикованості банківської діяльності, та є інструментом прямого впливу з боку державних регулюючих органів на стан банківської установи та банківської системи в цілому.

Як вже зазначалося, регулятивний капітал в міжнародній та вітчизняній теорії та практиці прийнято поділяти на основний та додатковий, або на капітал першого та другого рівнів відповідно, які певною мірою лімітуються й обмежуються. Також до структури регулятивного капіталу за певних умов може входити капітал третього

рівня.

Відразу зауважимо, що, як показав проведений аналіз, серед вчених-економістів поки що немає єдиної точки зору щодо співвідношення між поняттями "основний капітал" та "капітал першого рівня", а також "додатковий капітал" та "капітал другого рівня". Проаналізувавши міжнародну і вітчизняну літературу та нормативні документи, ми дійшли висновку, що ці поняття можна вважати синонімами, оскільки невідповідність в складі, структурі та призначенні між цими категоріями відсутня. Різниця полягає лише в тому, що терміни "основний капітал" та "додатковий капітал" здебільшого використовуються у вітчизняних джерелах, тоді як терміни "капітал першого рівня" та "капітал другого рівня" більш прийнятні для іноземних джерел та нормативних документів.

Зупинимось тепер детальніше на першій складовій регулятивного капіталу, а саме основному капіталі. Капітал першого рівня за Базельською Угодою — це первинний, початковий капітал, не пов'язаний з обмеженнями стосовно використання на покриття збитків за результатами банківської діяльності та сплатою податків. Тому він найякісніший з точки зору гарантій забезпечення надійності вкладів та кредиторів банку. Капітал першого рівня складається зі сплаченого акціонерного капіталу (сплачені прості акції) і розкритих резервів (фонди банку, створені згідно з рішенням загальних зборів акціонерів за рахунок чистого прибутку минулих років) [19].

Звертаючись до вітчизняних нормативних доку-

Банківський капітал							
Регулятивний капітал							
Основний Капітал				Додатковий Капітал			
Капітал I рівня				Капітал II рівня			Капітал III рівня
Статутний капітал		Розкриті резерви		Поточні грошові резерви	Резерви переоцінки загальна активів		Короткостроковий субординований борг
Прості та привілейовані акції	Надлишковий капітал	Нерозподілений прибуток	Резервний капітал	Фонди спец.призначення	Нерозкриті резерви	Прибуток поточного року	
							валютних цінностей та дорогоцінних металів
							нереалізованого прибутку переоцінки пайових паперів
							Субординований борг
							Гібридні капітальні інструменти
							Короткостроковий субординований борг

Рис. 1. Класифікація складових банківського капіталу

ментів, визначаємо, що згідно з чинним законодавством України, основний капітал (капітал 1-го рівня) складається з таких елементів:

а) фактично сплаченого зареєстрованого статутного капіталу;

б) розкритих резервів, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності).

З огляду на вищевикладене, можна стверджувати, що вітчизняні та міжнародні наглядові органи загалом дотримуються єдиної точки зору щодо визначення та складових основного капіталу (або капіталу 1-го рівня).

Найбільшою складовою капіталу 1-го рівня прийнято вважати статутний капітал. Статутний капітал — це складова власного банківського капіталу, сформованого засновниками банку залежно від його організаційно-правової форми, у відповідності до його статуту, для забезпечення існування та ефективної діяльності банку. В свою чергу, статутний капітал формується за рахунок первинного та періодичного випуску простих та привілейованих акцій, а також розкритого прибутку минулого року у вигляді дивідендів, що направлені на збільшення статутного капіталу комерційного банку та додаткових внесків власників, що також спрямовані на збільшення статутного капіталу.

Крім статутного капіталу, капітал першого рівня формується за рахунок розкритих резервів, до яких входить щорічний прибуток банку, який не був розподілений та виплачений у вигляді дивідендів його власникам. До розкритих резервів, в свою чергу, входять наступні складові:

а) резервний капітал, який створює банк у розмірі, встановленому установчими документами та з урахуванням вимог регулюючих органів. Резервний капітал призначений для покриття непередбачених збитків за активним портфелем та формування інших резервних фондів згідно з чинним законодавством;

б) нерозподілений прибуток — тимчасово вільні кошти банку, які не були зараховані до резервного капіталу та виплачені у вигляді дивідендів власникам акцій та які чекають на своє застосування в майбутніх періодах. При цьому, потрібно мати на увазі, що нерозподілений прибуток може з'являтися у банку тільки після процедури оподаткування прибутків та відрахувань до всіх існуючих резервів і фондів згідно з вимогами чинного законодавства;

в) амортизаційний, страховий та інші фонди спеціального призначення.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки щодо характеристик основного капіталу (капіталу 1-го рівня):

1) основний капітал — це власний капітал банку, за допомогою якого забезпечується стійкість та надійність банківської системи;

2) основний капітал банку є незмінним і повинен повністю покривати поточні збитки;

3) головними складовими основного капіталу є статутний капітал та розкриті резерви;

4) загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру можливих збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів.

наними зобов'язаннями контрагентів.

Дослідивши складові основного капіталу, або капіталу першого рівня, перейдемо до розгляду сутності та складових другої складової банківського регулятивного капіталу, а саме до додаткового капіталу, або капіталу другого рівня.

Додатковий капітал, або капітал другого рівня має менш постійний характер ніж основний капітал, а його розмір піддається змінам. Низка вітчизняних вчених-економістів тлумачать термін "додатковий капітал" як "капітал, одержуваний внаслідок додаткової емісії акцій чи їх продажу за ціною, вищою від номінальної" [6, с. 230]. Але з цим визначенням не можна повністю погодитися, оскільки воно не відображає дійсної суті та призначення додаткового капіталу.

Вітчизняні нормативні документи визначають додатковий капітал як капітал, призначений для страхування активних та інших операцій і послуг банку від збитків. Зазначене тлумачення, з нашої точки зору, хоча і доповнює, але також не повною мірою розкриває соціально-економічну сутність та зміст цього економічного поняття.

Тому розглянемо складові додаткового капіталу згідно чинного вітчизняного та міжнародного законодавства.

Додатковий капітал, згідно з Інструкцією "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні", затвердженою постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368 складається з таких елементів:

а) резерви під стандартну заборгованість інших банків;

б) резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків;

в) результат переоцінки основних засобів;

г) прибуток поточного року;

г) субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал).

Звертаючись до іноземних джерел, а саме до Базельської Угоди, капітал другого рівня складається із:

— довгострокового субординованого боргу;

— результату переоцінки основних засобів;

— загальних резервів;

— нерозкритих резервів;

— нереалізованого прибутку переоцінки пайових паперів;

— гібридних інструментів. [8]

Зупинимось детальніше на розгляді окремих складових додаткового капіталу:

1) субординований борг — звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути забрані з банку раніше 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів;

2) гібридні капітальні інструменти - цінні папери, що поєднують у собі риси боргових зобов'язань та акцій; наприклад, безстрокові облігації; облігації, що підлягають конвертації в акції; довгострокові боргові зобов'язання зі строком (з терміном) погашення не менше 20 років, що за режимом обігу найбільш наближені до акцій;

3) поточні грошові резерви, а саме: нерозкриті резерви — резерви сформовані з частини акумульованого надлишку нерозподіленого прибутку та прибутку поточного року, який виникає протягом поточного року, в результаті накопичення коштів від проведення активних та пасивних операцій клієнтів комерційного банку;

4) Резерви переоцінки основних засобів, резерви переоцінки валютних цінностей та дорогоцінних металів комерційного банку, а також нереалізованого прибутку переоцінки пайових паперів.

Отже, всі вищеперераховані кошти становлять додатковий капітал банку, головна мета якого — створити резерви для страхування можливих ризиків збитку від різноманітних банківських операцій.

Як вже зазначалося вище, регулятивний капітал в міжнародній та вітчизняній теорії та практиці прийнято поділяти на основний та додатковий, або на капітал першого та другого рівнів, які певною мірою лімітуються й обмежуються. Разом з тим в шостій поправці до Базельської Угоди, прийнятій у 1996 р., з'являється поняття "капітал третього рівня". При введенні цього поняття наприкінці 90-х рр. сам капітал став потрібен для покриття не лише кредитного, а й ринкових ризиків, до яких було віднесено процентний ризик, ризик пайових цінних паперів, валютний ризик товарних контрактів. При цьому капітал третього рівня виділявся лише у разі, якщо банк оцінював ринкові ризики. Якщо ж банк із тих чи інших причин утримувався від оцінки ринкових ризиків, йому не дозволялося визнавати капітал третього рівня та використовувати його для компенсації кредитного ризику. Відповідно до Базельської Угоди капітал третього рівня відноситься до регулятивного капіталу банку та представляє собою короткостроковий субординований борг. Отже, капітал третього рівня є альтернативним джерелом покриття банківських ризиків та збитків, та не є обов'язковою складовою регулятивного капіталу на відміну від капіталів першого та другого рівнів.

Отже, з огляду на вищенаведений аналіз вітчизняних та міжнародних економічних джерел, з нашої точки зору, можна зробити висновок, що "додатковий капітал" (або капітал 2-го та 3-го рівня) — це складова регулятивного капіталу банку, яка формується з додержанням вимог чинного законодавства із спеціальних резервів банку на покриття збитків, субординованого та гібридного боргу, нерозподіленого прибутку та прибутку від переоцінки активів банку, для страхування банку від непередбачених банківських ризиків, можливих збитків та для забезпечення стабільної і безперебійної діяльності банку.

Таким чином, проведений аналіз соціально-економічної сутності та складових банківського капіталу дозволяє розглядати його як соціально-економічну категорію, виявити та класифікувати його складові (рис. 1).

Узагальнюючи все вищенаведене, можна стверджувати, що структура капіталу банку є поліваріантною, складною та неоднорідною за своїм змістом. Однак від чіткого розуміння структури банківського капіталу, його складових, а також врахування особливостей їх формування, функціонування та призначення залежить пра-

вильність оцінки ефективності банківської діяльності та темпи розвитку банківської системи в цілому.

Література:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2 / Редкол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2001. — 848 с.
 2. Енциклопедичний словник бізнесмена: Менеджмент, маркетинг, інформатика / За ред. М. І. Молдованова. — К.: Техніка, 1993. — 856 с.
 3. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В.С. Стельмах (голова) та ін. — К.: Молодь, Ін Юре, 2001. — 680 с.
 4. Загородній А.Г., Сліпущко О.М., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Словник банківських термінів. Банківська справа: Термінологічний словник. — К.: Вид-во "Аконіт", 2000. — 605 с.
 5. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 7.12.2000 р. № 2121-III // Урядовий кур'єр. — 2001. — 17 січня. — С. 5—13.
 6. Загородній А.Г., Сліпущко О.М., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Словник банківських термінів. Банківська справа: Термінологічний словник. — К.: Вид-во "Аконіт", 2000. — 605 с.
 7. Інструкція "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні", затверджена постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. — № 368.
 8. Макконнелл К., Брю С. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Частина I. Макроекономіка. — Львів: Просвіта, 1997. — 672 с.
 9. Мовсесян А. Г. Интеграция банковского и промышленного капитала: современные мировые тенденции и проблемы развития в России. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 443 с.
 10. Основи банківської справи: Навч. посіб. / І.Ф. Прокопенко, В.І. Ганін, В.В. Соляр, С.І. Маслов — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 410 с.
 11. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: Навч. Посібник. — К.: КНЕУ, 1999. — 280 с.
 12. Роуз Питер С. Банковский менеджмент: Пер. с англ. 2-го изд. — М.: Дело, 1997. — 768 с.
 13. Семюельсон П. А., Нордгауз В. Д. Мікроекономіка: Підручник: Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — 676 с.
 14. Стельмах В. Капітальне наповнення // Контракти — 26.07.2004. — №30.
 15. Теплова Т.В. Фінансовий менеджмент: управління капиталом и инвестициями: Учеб. для вузов. — М.: ГУВШЕ, 2000. — 500 с.
 16. Шевченко Р.І. Банківські операції: Навч. посібник. — К.КНЕУ, 2003. — 276с.
 17. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: Навчальний посібник. — К.: Знання-Прес, 2002. — 535 с.
 18. Экономическая энциклопедия / Гл. ред. Л. И. Абалкин. — М.: Экономика, 1999. — 1055 с.
 19. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. A Revised Framework. Basel Committee on Banking Supervision. — Basel. — Updated November 2005 // www.bis.org.
- Стаття надійшла до редакції 29.05.2009 р.*